

DR. GAAL GYÖRGY

A KOLOZSVÁRI UNITÁRIUS KOLLÉGIUM
KÓRHÁZA

A közegészségügyi állapotoknak a 19. század második felében beindult javulását jelzi az iskolakórházak megjelenése. Az akkoriban működő bennlakásos kollégiumok diákjai az országrész számos vidékéről verődtek össze, s gyakran magukkal hoztak valamilyen fertőző betegséget, mely aztán napok alatt elterjedt. A bentlakásban nem volt külön helyiség a betegek elkülönítésére, szükség esetén egy-egy tantermet alakítottak betegszobává, vagy a tanintézetten kívül béreltek átmenetileg helyiséget a fertőző betegek elhelyezésére. A megfelelő felekezettű orvosok rendszerint ingyen kezelték az intézet betegeit, de néha ápolónőt is fel kellett fogadni.¹ Bár az iskolatörténetek ritkán részletezik a betegellátás helyzetét, néhány utalást találunk rá, hogy majd minden tanintézetben gondoskodni kellett a betegek ellátásáról. A marosvásárhelyi Református Kollégiumban például 1860-ban az addigi sütőházat alakítják át kórháznak, majd 1871-ben új épületben helyezik el a betegszobákat.² A nagyenyedi kollégiumnak szintén ekkoriban a Magyar utcában volt külön kórházépülete, mely négy szobából és az ápolónői lakásból állott. Főleg a ragályos betegeket különítették itt el.³

A kevésbé tájékozott azt hihetné, hogy Kolozsvárt, ahol Orvos-sebészi Tanintézet, majd egyetemi kar működött, s az Országos Karolina Kórház gyógyította a betegeket, sokkal jobb volt a helyzet. Kétségtelenül önzetlen orvost könnyebb volt találni, de a betegek elhelyezése alig volt megoldható. Még a század végén is az óvári kolostorépületben működő belgyógyászatnak csak három kórterme volt 24 ágygal, s itt működött a gyermek-ambulatórium is. A fertőzők elkülönítésére sem volt lehetőség. Szükség esetén ide utalták be a gyermekeket. Csak az 1899 őszen megnyitott Míkö utcai Belgyógyászati Klinika a maga 100 ágyával nyújtott megbízható kezelési lehetőségeket. Különösen 1901-től javult a helyzet, amikor a Trefort utcában megnyílt a fertőző osztály. Az 1910-es évek elején ka-

-
- 1 Benczédi Gegely: *A kolozsvári Unitárius Főgimnázium kórháza alapítása és első évi története*. Keresztény Magvető, 1874. 237–245. A továbbiakban: Benczédi: *Unit. Főgimm. kórháza*
 - 2 Koncz József: *A marosvásárhelyi Evang. Reform. Kollegium története*. Marosvásárhely, 1896. 730.
 - 3 Ikafalvi Diénes Jenő: *Nagyenyedi diákélet a XIX. század végén*. Cluj-Kolozsvár, 1924. 26.; *150 éves a nagyenyedi tanítóképzés 1853–2003*. Marosvásárhely, 2003. 37.

pott tanszéket a gyermekgyógyászat, de külön kórházat részére csak 1917-ben nyitottak a Majális utcában.⁴

A kolozsvári 1557-ben alapított Unitárius Kollégiumban is állandó gondot jelentettek a járványos betegségek. Ilyenkor a kórházban sem lévén hely, az iskola kellett, hogy megoldja a szenvedők elhelyezését. 1867-ben például egyszerre nyolcan feküdtek hólyagos himlőben, részükre egy tantermet kellett kiüríteni, s ápolónőt is fogadtak. Különben a diákok igen féltek a közkórházba feküdni, mert tudták, hogy onnan sokan holtan kerültek ki. Ez nyilván azért volt, mert a leg-súlyosabb eseteket utalták oda. Szinte évente a kis diákközösség egy-két tagja elhunyt.

A helyzet megváltoztatására az első lépést özv. Fejér Mártonné Gyergyai Rozália (1829–1919) tette meg.⁵ Az egyház fennállásának háromszázados évfordulóján, 1868-ban tartott zsinaton jelentette be, hogy az 1865-ben elhunyt férje, kövendi Fejér Márton emlékének megörökítésére 2000 forintos alapítványt tesz „betegségbe esett szegény tanuló ifjak segélyezésére”. Ennek hatodrésztét tőkésíteni kellett, hogy abból majd a „városban lakó, a lehetőségig unitárius gyakorló-orvosnak, ki mint ilyen az iskola orvosa lévén, felkérendő lesz az iskola koronkénti meglátogatására s a beteg szegény tanuló ifjak gyógyítására” tiszteletdíj adassék. Az alapítványtevő arra is gondolt, hogy idővel az orvost felkérjék: „iskolánkban, főleg papjelölteknek, hetenként egy-két órát adjon oly célból, hogy azok a betegek körüli teendőkre nézve némi ismeretet szerezve képesek legyenek falukon híveiknek szükség esetében, míg orvos érkezik, segélyt nyújtani.” Ekkor még a teológia is a kollégium keretében működött.

A következő lépést már az iskola vezetősége és diáksága tette meg. Benczédi Gergely igazgató 1870. januárjában összehívta a kollégiumi ifjúságot, s bejelentette Fejérné alapítványának célját, s felszólította az ifjúságot, hogy a kivitelezés megkönnyítésére létesítsenek egyletet. „A közelebbi esztendőknél mindegyikben pusztító nyomait látjuk a halál öldöklő angyalának, mely kicsiny seregünket mindannyiszor érzékeny csapással látogatta meg. S ha okát kerestük e csapásnak, csaknem mindig abban leltük fel azt, hogy különben is szegény pályatársainknak betegségökben a kellő ápolást és gondozást nélkülözniök kellett” – idézi a jegyzőkönyv⁶ az igazgató érvelését. A fiatalok rögtön megalakítják a Betegápoló és Temetkezési Egyletet. Derzsi Károly elnöklete alatt tizenkéttagú

4 Gaal György: *A kolozsvári egyetem orvosi karának épületei és építkezései*. Orvostudományi Értesítő, 71. köt. (1998) 273–279.

5 Benczédi: *Unit. Főgimn. kórháza*; Gál Kelemen: *A kolozsvári Unitárius Kollégium története (1568–1900)*. II. köt. [Kolozsvár], 1935. 202–205.

6 *Az Unitárius Főiskola ifjúsága által alapított „Betegápoló és Temetkezési Egylet” alapszabálya s tárgyainak jegyzőkönyve*. Kézirat a kolozsvári Állami Levéltárban. Fond 164/20. Ugyanerről: *A Betegápoló és Temetkezési Egylet jegyzőkönyve*. Kézirat az Unitárius Egyház Levéltárban.

választmányra bízzák a további szervezést. Egyrészt gyűjteni kezdenek, másrészt kidolgozzák az egylet alapszabályait. Az 1870 szeptemberében az Egyházi Képviselőtanács (EKT) által jóváhagyott hét paragrafusos alapszabály⁷ már intézkedik orvos felkéréséről, akinek évi 50 Ft fizetséget ígérnek, alkalmilag ápolónő felfogadásáról. Minden VI–VIII. gimnazista és teológus a tagsághoz tartozik. A belépéskor 50, utána félévenként 10 krajcár tagdíjat kötelesek fizetni. Évente tőkenövelő táncestélyeket rendeznek. Rögtön két jegyzőkönyvet és egy Aranykönyvet is megnyitnak. Az utóbbiban 279-ig sorolják fel az alapító tagokat és adományait. A legnagyobb adományok 2–3 Ft körüliek, de sokan csak 20 krajcárral szerepelnek. 1873-ban és a következő évben sikeres táncestélyt rendeznek. A jegyzőkönyv utolsó beírása 1875 júniusából való. Akkor az egylet tőkénének kezelését az EKT-ra bízzák – s úgy tűnik, ezzel fölöslegessé válik az egyletesdi. Ezután az EKT megbízásából a kollégium igazgatósága gyűjti be a „tagdíjakat”, s gondoskodik a segélyek kiutalásáról. Az EKT 1872-től keresi a módját egy betegszoba létesítésének.⁸

Egy újabb nagylelkű adomány lényegesen megváltoztatja a helyzetet. Kelemen Benő (1792–1883) szucsági unitárius nagybirtokos az EKT 1873. június 22-i ülésén bejelenti, hogy megvásárolta a kollégiumépület mögötti, a Görbeszappan utca sarkán lévő házas telket, s kóroda céljára az iskolának ajándékozza.⁹ Még az év novemberében neje és két lánya nevében alapítólevelet bocsát ki, melyben a kórház berendezéséről, fenntartásáról gondoskodik.¹⁰ Többek közt megígéri, hogy élete fogytáig jövedelme tized részével a kórházat fogja támogatni. A ketszoba-konyhás épületben egyelőre egy betegszobát rendeztek be, a másik szobában és a konyhában a betegápoló, Kecskeméti Elek kapott lakást. Tervezték, hogy még egy szobát építenek a betegek részére. A betegek gyógyítását dr. Gálffy Endre unitárius orvos vállalta magára, a rendszeres ellátás a betegápoló dolga lett, a felügyeletet a kollégiumigazgatóra bízták. Az igazgató, Benczédi Gergely, felállította a kórházi leltárkönyv¹¹ megőrizte az első, az alapítótól származó berendezés 51 tételt magába foglaló számbavételét: 3 festett ágy, 3 festett szék, 3 festett asztalka, 1 festett gyalog árnyékszék, 3 cserép mosdótál és 3 cserép éjjeliedény, 3 üveg félkupás és 3 ivópohár, 3 törülközőkendő és 3 kis asztalkendő, 1 zöldmázaz vizeskanna, 1 függő éjjeli lámpa, 3 szalmazsák, 6 lepedő, 3 párna 3 párnahajjal, 3 szőr és 3 gyapot takarózó pokróc. Az ekkor felállított és az 1901/2-es tan-

7 Szövege: *Aranykönyv 1874*. Kézirat az Unitárius Egyház Levéltárában.

8 Vö. Gál Kelemen: *i. m. i. h.*

9 Különfélék. *Kelemen Benő*. Keresztény Magvető, 1873. 301–302.

10 *Egyházi Főtanácsunk közgyűlése*. Uo. 1873. 349–364.; Benczédi: *Unit. Főgimn. kórháza*

11 *A kolozsvári Unitárius Főiskola kórháza leltára*. Kézirat a kolozsvári Állami Levéltárban. Fond nr. 164/24.

évig gondosan vezetett betegedési naplóból¹² megtudható, hogy 1873. december 29-től 1874. január 6-ig feküdt itt az első beteg, Németh István bölöni származású IV. gimnazista, betegségének körülírása: „erős lázas állapot, fő-, torok- és hasfájással”. 23 forint 12 krajcárt költöttek rá. Ebben a tanévben még tízen feküdtek a kórházban, a következőben már 40-en, kik közül hárman elhunytak. Az évtized végéig tanévenként általában 20–30 tanulót vesznek nyilvántartásba.

A leltárkönyv 1877. április 20-i bejegyzéséből kitűnik: „A Collegium kórháza, mely eddig a Collegium háta megett [a] Görbe Szappan utca szegletén volt, szűk és romladozott volta miatt elcseréltetvén özv. Pál Károlyné azon telkével, mely Kurta Szappan utca végén, a Szamos-árkon innen, jobb kézre a tűzoltó toronnyal átellenben fekszik...”. május elsején kiköltöznek az épületből, s a „szép nagy, három utcára nyíló telekre” szeptemberig felépítik az új kórházépületet.¹³ Az építkezést kölcsönpénzből végzik, de remélik, hogy akadnak jótevő támogatók. Ez a Malomárok melletti telek akkor a Tímár utca 8. számú volt, ma a Dávid Ferenc utca 21. szám alatt található. Területe 212 négyszögölet, 761 m²-t tett ki, ami kétségtelenül már akkor is tekintélyes belvárosi teleknek számított. Erre, mint a telekkönyvi bejegyzésekből kitűnik, két épületet emeltek, mindkettő kétszobás (s feltételezhetően konyha-előszobás) volt.¹⁴ Ezek a Malomárok felőli oldalon épültek, a telek közepén kutat ástak. Az egyik épületben az ápoló lakott családjával, a másik épület két helyiségében működött a „kórház”. A tágas udvart Kőváry László felügyelő gondnok, a neves történész ültette be fákkal és díszbokrokkal. Ide 1878 szeptemberétől új ápolót alkalmaztak Barabás Károly személyében, „aki csupán a lakásért elvállalta a betegek ápolását”. „Ki kell emelnem a jelenlegi ápolónk lelkiismeretes buzgóságát, előzékenységét, nemes bánásmódját s áldozatkészségét a betegek irányában” – olvasható az igazgatói jelentésben. Későbbi jelentésekből kitűnik, hogy Barabás felesége is rendszeresen részt vett a betegek ellátásában.

Az új kórházban a felszerelés csak lassanként javult, gazdagodott. Évről évre közlik az értesítők¹⁵ az adományokat. Maga Gálffy doktor látta leginkább a hiányosságokat, így 1884-ben egy sodrony vaságyat ajándékozott a nehéz bete-

12 *A kolozsvári Unitarius collegium kórházának betegedési naplója*. Kézirat a kolozsvári Állami Levéltárban. Fond nr. 164/16.

13 *Iskolai értesítő*. Keresztény Magvető, 1877. 214–220. A Leltárkönyv kézírásos bejegyzésében valószínűleg tévedésből írták a „jobb kézre” kifejezést, mert a Malomárok fele haladva a telek balra esik. Az is furcsa, hogy az Egyházi Képviselőtanács (EKT) jegyzőkönyvében (67/1918) miért emlegetik ezt Marschelek Ferenc-féle teleknek. A Bodányi Sándor-féle 1869-es házbirtokos-jegyzékben az akkor Külső Szappan utca 8. számú ház még Muszka Mihály tulajdona. A nyomtatott füzetbe valaki rá is írta Muszka nevére: Unitárius Kórház.

14 A kolozsvári 676. helyrajzi szám, 1976-ig a 22619. sz. telekkönyvben volt nyilvántartva.

15 Értesítő az Unitárius Vallásközönség iskoláiról az 1879–80-ik tanévben (1893/94-től A kolozsvári Unitárius Főiskola Értesítője; 1896/97-től A kolozsvári Unitárius Kollégium Értesítője) a

gek számára, a következő esztendőben lepedőket, pokrócokat. Mások evőeszközt, szalmazsákot, párnát, ágytakarót, törülközőt, faliórát juttatnak az intézménynek. Néha még vásárlásra is jut pénz: függőnyt, orvosi és szobahőmérőt, gumipárnát, jégzacskót a kórházi alapból vesznek. A telken még csak a kútból nyerik a vizet, de 1881 októberében szükségesnek mutatkozik egy fakád vásárlása, 1889-ben pedig az igazgató ajándékoz egy horganylemez kádat a kórháznak. Ebben az évben a második iskolaorvos, dr. Bartók István hagyatékából 63 „igen becses, ritka műeszköz”-zel gazdagszik a leltár. 1890-ben „egy hordozható úrszéket” vásárol az EKT a kórház részére.

A kórház szerepe és helyzete 1901 őszétől némileg módosul. Ekkor ugyanis megnyitják a kollégium új, Pákei Lajos tervezte modern épületét.¹⁶ Ebben már a II. emelet Berde Mózes utcai szárnyába egy 46 m²-es betegszobát és melléje egy 11 m²-es rendelőt alakítanak ki. Ettől fogva megoszlanak a betegek: a könnyebb, nem fertőző kórházban szenvedők a betegszobába, az elkülönítendő pedig a külön kórházba kerülnek. Így az ide beutaltak száma csökken. Csak az új iskolaorvos, az 1906-ban beiktatott Tompa János hívja fel a figyelmet rá, hogy „a kollégium kórházának hátránya az, hogy nincsen vízvezetéke, csatornázása és fürdőszobája, ami pedig az itt ápolt ragályos betegek gyógyítása céljából szükséges volna”.¹⁷ A következő évben már bevezetik a vizet és a csatornázást, s az előszoba felét fürdőszobává alakítják. A szobák felújítását a következő évre ígérik. Az eredményről az 1908/9-es értesítőben ez olvasható: „Az intézet kórháza ma már teljesen az egészségügy követelményeinek megfelelőleg van szerelve öt ágyra két szobában, előszobával és fürdőszobával meg klozettel. Minden darab az ágyaktól kezdve az étkező eszközökig új; mintegy 600 K költségbe került a felszerelés.” A továbbiakban még felmerül a villany bevezetésének igénye, de erre csak 1918 őszén kerül sor, amikor már nincs itt betegellátás.

Az értesítők többször is hangsúlyozzák: „Megjegyzendő, hogy vallásfelekezeti különbség nélkül a kórházban az ápolás, fűtés, világítás, mosás és gyógykezelés ingyen történik”. „Csak az ételmezést és gyógyszert térítik meg a tehetősebbek”¹⁸. Fennmaradt az ápoló vezette 1883 és 1889 közötti kórházi „ételmezési könyv”¹⁹, melyben megtaláljuk ápoltanként az ételmezés, gyógyszer, mosás, világítás (petróleum) és fűtés (fa) költségét. Az ételmezés napjára 40 krajcárt tett ki. Egyesek aztán utólag térítik a költségeket. Előfordul, hogy a gyógyszerész

továbbiakban: Értesítő. Az 1879 előtti adatokat kevésbé részletezve az igazgatók a Keresztény Magvetőben *Iskolai értesítések/Értesítés az unitárius iskolákról* főcímmel adták közre.

16 Értesítő 1901–1902.; Vö. *A százéves kollégium*. Írta és szerkesztette: Dr. Gaal György. Kolozsvár, 2001.

17 Értesítő 1906–1907. 161–163.

18 Értesítő 1886–1887. 41–42.

19 *Az Unitárius Főiskola kórháza ételmezési könyve*. Kézirat a kolozsvári Állami Levéltárban. Fond nr. 164/28.

(dr. Hintz György) minden gyógyszert 15% árleszállítással ad a kórházi betegeknek. Ezek az elemistáktól a teológusokig mindegyik korosztályt képviselték.

A betegekről 1902-ig pontos kimutatást nyújt a fennmaradt „betegedési napló”.²⁰ Közli a beteg nevét, születési helyét, vallását, iskolai osztályát, életkorát, a felvétel és kibocsátás idejét, a betegség megnevezését és a betegre fordított költség összegét. A nyilvántartást az ápoló vezette, néha – tanév végén – az igazgató is aláírta. Ennek főbb adatait évenként összesíti a *Keresztény Magvető* „Iskolai értesítések” rovata, majd az 1880-tól megjelenő értesítők *A főtanoda kórháza* című beszámolója. Ezt rendszerint az orvos évi jelentése alapján állította össze az igazgató. Innen kiderül a beutalt betegek száma, a gyógyultan távozóké, továbbá a javult állapotúak és a meghaltak száma is. Aránylag ritka a halálest, mert a reménytelen eseteket az orvos hazaküldi, esetleg beutalja a Karolina Kórházba. A századfordulótól, mikor megnyílik a városi járványkórház is, az „elkülönítőben” nincs halálest. 1879/80-ban az első nyomtatott értesítőben 29 betegről kapunk kimutatást, ezekből 27 meggyógyult, egy tüdőgümőkóros és egy hagymázos (tífuszos) meghalt. A gyógyultak betegségei: agylob, toroklob, tüdőlob, hörghurut, gyomorhurut, bélhurut, váltóláz (ebben 7-en feküdtek), térdízületi lob, heveny szárfekély. Két betegnél „színlelés” a diagnózis. A további években még előfordul influenza, orbánc, kanyaró, skarlát, himlő, vörheny, fültömírgylob, mandulalob, mellhártyalob, ronsoló toroklob (diftéria), bujakór, rüh. A nagyobb járványok idején még az iskolát is egy-két hétre kénytelenek bezárni, a diákokat hazaküldik. Az 1880-as évektől az értesítők közlik az ellátott járóbetegek számát is, ez rendszerint többszöröse a beutaltakénak. A fekvőbetegeknél pedig feltüntetik a kórházban töltött napok számát s az egy beutaltra eső nap-átlagot. 1891/92-ben a 19 fekvő beteg 156 napot töltött a kórházban, vagyis átlag 8,21 napot. 1894/95-ben 276 nap (átlag 10,22), 1897/98-ban 48 nap (átlag 16) volt a kihasználtság. Az új épület betegszobájának megnyitása után csak a kórházba beutaltak számát közlik, a többi adatot összemoszák a betegszobáéval, úgyhogy nem lehet az adatokat statisztikailag feldolgozni. Az utolsó kórházi jelentést az 1917/18-as értesítő közli, amikor is 9 tanuló 54 napra vette igénybe a kórházat. Ezután a papírhiány miatt az értesítők oldalszáma nagyon lecsökken, elmarad az egészségügyi helyzet részletezése. Különben ez lehetett a kórház működésének is az utolsó esztendeje. Az 1873-tól 1918-ig terjedő 46 tanév alatt 852 beteget kezeltek itt, tehát 18,5 beteg esik egy évre. A hosszú időszakot két alfejezetre oszthatjuk. 1901-ig, az új épület betegszobájának megnyitásáig eltelt 28 év alatt 640 beteg feküdt itt, évente 22 beutalt. A következő 17 évben csak 212, vagyis évi 12,5 fő. Természetesen a városi betegellátás folyamatos javulása és az iskolai „kórház” aránylag primitív feltételei is hozzájárultak a beutalási szám csökkenéséhez.

20 Vö. 12. jegyzettel.

A kollégiumi kórház alapembere az ápoló volt. Ennek működését szabályozta először az iskola igazgatósága: *A kolozsvári Unitárius Főiskola kórházi ápoló[jának] és ápolónőjének szabályrendeletét* az EKT 16/1874 szám alatt fogadta el.²¹ Ez első paragrafusában előírja: „Az illető ápoló- és ápolónőnek értelmes embernek és feddhetetlen jelleműnek kelletik lennie”. A további 17 paragrafusból kiténik, hogy csak azokat veheti fel, akik az orvostól és az igazgatótól származó cédulával jelentkeznek, a betegekkel szelíden, lelkiismeretesen kell bánnia. A helyiségeket és az udvart tisztán kell tartania. Az ágyak mindig készen kell hogy legyenek a betegek fogadására. A mosdótálakat, éjjeliedényeket rendszeresen ki kell ürítenie és takarítania. Az árnyékszék tisztántartása is az ő feladata. Az orvossal szemben udvariasan kell viselkedni, a betegeken észleltekről jelentést tenni, a recepteket kiváltani, s a gyógyszert előírás szerint adagolni. Ezek az előírások kibővítve belekerültek az 1902-ben elfogadott 132 paragrafusos *Internátusi szabályzatba*.²² Ennek X. és XI. fejezete (95–132. §) vonatkozik a betegszobára és a betegápolásra. Ezek már az orvos kötelezettségeit is körülírják. A 95. paragrafus leszögezi: „A bennlakó könnyű betegek számára az intézetben betegszoba, a nehezebb betegek számára külön épületben iskolai kórház áll rendelkezésére, utóbbiban betegápolás”. A kórház az igazgató felügyelete alatt áll. Az orvos naponta rendelőórát tart, s ő tesz javaslatot arra, hogy a jelentkező beteg fennjáróként vagy mely helyiségben fekvőként kezeltessek. A továbbiakban a beteg, a látogatók, a betegápoló kötelezettségei olvashatók.

1906-ra megszületik *A kolozsvári Unitárius Kollégium iskola orvosának és egészségtan tanárának teendői és kötelességei* című 21 paragrafusos szabályzat.²³ Ez három alapvető feladatot ír elő: az iskola és a tanulók egészségügyi szempontból való ellenőrzése; a kinnlakó tanulók lakásának szükség szerinti ellenőrzése; az egészségtan oktatása. A továbbiakban ezek részletezésére kerül sor. Az orvosnak a tanév elején minden diákot meg kell vizsgálnia, s felsorolást kapunk, hogy milyen szerveket kell ellenőrizni el egészen az idegállapotig. Dönt az esetleges felmentésekről (torna, rajz). A vizsgálatokról jegyzéket kell vezetnie. Naponként reggel fél 8-tól rendelő órát tart, szükség esetén bármikor rendelkezésre áll. Felvételi, kezeli és elbocsátja a fekvő betegeket. Tagja az igazgatóságnak, ahol egészségügyi kérdésekben szavazati joggal bír. Tanév végén jelentést tesz az igazgatóságnak. E szabályzattal egyszerre lép érvénybe, hogy az iskolaorvost az igazgatóság javaslatára három évenként az egyházi főhatóság nevezi ki.

21 Szövege beírva: *A kolozsvári Unitárius Főtanodában levő egyletek alapszabályainak s különböző utasításoknak jegyzőkönyve* c. kéziratot kötetbe. Kolozsvári Állami Levéltár. Fond nr. 164/27. Továbbá a 12. jegyzetben említett „betegedési napló”-ban (164/16.) is megtalálható egy betett ívlepon.

22 Értesítő 1901–1902. 109–134.

23 Értesítő 1905–1906. 65–68.

Az iskolai kórház főnöke, igazgatója a felügyelő volt. Ez a kezdeti bizonytalankodás után a kollégiumigazgató állandó tisztségévé vált. A gyógyító munkát a kórházi orvos, esetleg az orvosi diplomával rendelkező tanárok vezették. Végrehajtó és alapember az ápoló volt.

A kórház alapítása körül a legtöbbet Benczédi Gergely igazgató (1867–1877) tett.²⁴ Maga is a természettudományokkal foglalkozott. Az ő javaslata alapján alakult meg a Betegápoló és Temetkezési Egylet 1870-ben, ő állította össze a kórház leltárkönyvét, az ápolói szabályrendeletet, az ajándékokról, bevételekről és kiadásokról vezetendő naplót. Ellenőrizte betartásukat, vezetésüket. Benczédi 1874 novemberében átadta a felügyelői tisztséget Derzsi József lelkész-tanárnak, majd 1876 áprilisában Hajós Béla természetrajz tanárra szállt a felügyelet. Ő ekkoriban már a budapesti egyetemen orvosi tanulmányokat folytatott. Úgyhogy az 1877/78-as tanév második felétől tanulmányi szabadságot kért, s a felügyeletet az új igazgató, Kovács János (1877–1891) vállalta magára helyettesként, végül 1879 őszétől ő a kinevezett felügyelő, s ettől fogva az igazgatót illeti meg e tisztség. Kovácsot Ulár Pál (1891–1893), Boros Sándor (1893–1900) követi tisztségében. Nem sokat törődnek a kórházzal. Az új kollégiumépületet megnyitó Gál Kelemen (1900–1925) igazgató figyelme viszont mindenre, így az egészségügyi ellátásra is kiterjed. Két szabályzatát is kidolgozza. Kovács Jánossal egyszerre, 1879-től a pár évvel korábban elhunyt püspök még jó erőben lévő özvegye önként vállalja a segítséget: „Özv. főtisztelendő Kriza Jánosné pedig, mint az igazgatóság által kinevezett felügyelő, lankadatlan szorgalommal látogatta a kórházban a beteget, s hol szóval, hol pedig tettel befolyt betegségek enyhítésére” – írja Kovács János.²⁵ S a püspökne 1895-ben bekövetkezett haláláig megmaradt e tisztségben.

A gyógyító munka a kórház fennállása idején öt orvosra hárult, közülük csak egy tekinthető híres személyiségnek, a többiek az egészségügy és nevelés közkatonái sorába tartoznak. A megnyitáskor Gálffy Endre (1832–1910) lesz a kórházi orvos²⁶. A martonosi Gálfi család sarja, mely több vértanút is adott a magyarságnak. Endre két bátyja is harcol az 1848-as forradalomban, közülük az idősebb, János, 1850-ben a nagyszombati börtönben leli halálát. Endre Székelykeresztúron, majd a forradalom után Kolozsvárt a kollégiumban végzi tanulmányait. A kolozsvári Orvos-sebész Tanintézetben kezd az orvostudományokkal ismerkedni, csak 1860-ban Pesten szerez diplomát, egy ideig Balassa János professzor mel-

24 Az igazgatók és tanárok életrajza megtalálható Gál Kelemen *i.m.* utolsó oldalain.

25 *Értesítés az unitárius iskolákról.* Keresztény Magvető, 1879. 219–230.

26 Gálffy (kocsárdi, martonosi és szombatfalvi). In: Pálmay József: *Udvarhely vármegye nemes családjai.* Sepsiszentgyörgy, 2003. 75–78.; Dr. G[elei] J[ózsef]: *Dr. Gálffy Endre.* Unitárius Közlöny, 1910. 99–102.; *Dr. Gálffy Endre.* Keresztény Magvető, 1910. 119.; *Értesítő* 1909–1910. 75–76.

lett segédkedik. Még a 60-as évek elején Kolozsvárt telepszik le, családi orvos, unitárius és főúri (Bánffy, Bethlen, Jósika, Kemény, Teleki) családok fogadják bizalmukba. Mikor a 60-as évek végén megszervezik a honvédséget, tiszteletbeli törzsorvosnak választják. 1879-ben tényleges törzsorvos, 1894-től főtörzsorvos, ami ezredesi rangnak felel meg. Zeneszerető, kertészkedő ember volt. Pesti tanulmányai alatt Brassai Sámuel segítségét élvezte, s utóbb a nagy polihisztort rajongással tisztelte. Gálffy szerette a kollégiumi környezetet, s ingyen vállalta a diákok gyógyítását még a kórház megnyitása előtt is. Adományaival segítette a kórház működését. 1886-ban mondott le a kórház vezetéséről, s idősebb korában – bár egyháztanácsosnak is megválasztották – meglehetősen visszavonultságban élt. Házsongárdi sírjába mást temettek, de megfordított gránit síroszlopa feliratával ma is látható.²⁷

Gálffy mellett két fiatal, induló orvosa is volt az unitáriusoknak, mindkettő a kolozsvári kollégium végzettje. Osztyáltársak voltak, majd Bécsben is egyszerre szereztek diplomát: Gyergyai Árpád (1845–1881) és Bartók István (1845–1889). Iskolájuk iránti hálójukat nemcsak azzal fejezték ki, hogy gyógyították a megbetegedett diákokat, ambulánsan kezelték őket, ha kellett Gálffyt helyettesítették a kórházban, hanem „póttanárként” tanítottak is állattant, növénytant. Az orvosdoktorok tanárkodása a XVIII. századig nem volt ritka jelenség, de a 19. század vége felé a két pálya meglehetősen eltávolodott.²⁸ Gyergyai a vérátömlesztés erdélyi úttörőjeként, az antiszeptikus sebészet terjesztőjeként hírnévre tett szert, neve a lexikonokban is olvasható. Korai halála megakadályozta pályája kiteljesedését.²⁹ Bartók István viszont főhivatásul választotta a tanári munkát.³⁰ A sepsiszentiványi Bartók családból született Székelyudvarhelyen, nagyapja, apja, nagybátya is orvos volt. Egy évig Szilágysomlyón dolgozott gyakorló orvosként, majd 1872-ben a kolozsvári városi Polgári Fiúiskolában helyezkedett el természetrajz-földrajz tanárként. Haláláig ez volt főállása. 1874-től az Unitárius Kollégiumban heti 6–9 órában tanította a természettudományokat. Ugyanattól az évtől a Gengenbauer-féle leányiskolában, 1877-től pedig a Kereskedelmi

27 A sírfelirat: „Dr. Gálffy / Endre / 1832–1910 / Gálffy Endréné / született / Makkai Katalin / 1845–1920 / Bánfyai Kálmánné / született / Gálffy Róza / 1868–1920 / Bánfyai Kálmán / nyug. tábornok / 1868– 1949”. A hant felőli oldalon most Popovici Mircea családjának feliratai olvashatók. A sír a Fekete-kertben, Józán Miklós püspök nyughelyének szomszédságában található.

28 Vö. Gaal György: *Orvosdoktorok a kolozsvári Unitárius Kollégium tanári karában*. Orvostudományi Értesítő, 69. köt. (1996) 299–304. Kötetben: Uő.: *Műzsák és erények jegyében*. Kolozsvár, 2001. 94–107.

29 Vö. Gaal György: *Id. Gyergyai Árpád, a vérátömlesztés és az antiszeptikus sebészet erdélyi úttörője*. Orvostudományi Értesítő, 68. köt. (1995) 227–231. Kötetben: Uő.: *Műzsák és erények jegyében*. Kolozsvár, 2001. 347–357. Gyergyai az alapítványtevő Fejérmé Gyergyai Rozália unokaöccse volt.

30 Boros Gy[örgy]: *Dr. Bartók István (Arcképpel)*. Unitárius Közlöny, 1889. 202–205.

Akadémián is órákat vállalt. Hetente több mint 40 órát tanított. Elsők közt tette le 1881/82-ben az egészségtan tanári vizsgát, 1884-től a teológusoknak (III. év heti 2 óra), 1887-től a VII. gimnazistáknak is egészségtan-órákat tartott. A sok óra mellett naponta 11-től déli 1 óráig a lakásán rendelt, otthon látta el a Kereskedelmi Akadémia és a Mária Valéria Árvaház betegeit. Mint szenvedélyes könyv- és óragyűjtőt is számon tartották. Gálffy lemondása után 1886-ban természetesen Bartók vállalta el a kollégiumi kórház vezetését. Itt mindössze három évig tevékenykedett. Igazgatója a Polgári Fiúiskolából, Ferenczi Zoltán neves irodalmár így jellemezte orvosi munkáját: „bárha ismerte a legújabb gyógyító módszereket, nem szívesen folyamodott hozzájuk, s e tekintetben a régi és új iskolának mintegy határvonalán állott.”³¹ Bartók cikkeket, tanulmányokat is közölt – szinte mind az iskolai egészségtan köréből – a *Keresztény Magvetőben* (1881–1887), a *Család és Iskolában*, a Polgári Fiúiskola értesítőiben (1885/86; 1887/88). Családot nem alapított, így – szívszélhűdés okozta hirtelen halálát követően – 429 darab orvosi műszerét és 1589 kötet könyvét az Unitárius Kollégiumra hagyta.³² Ez hálából síremlék készíttetését tervezte. Mi nem akadtunk nyomára.

Az új iskolaorvos és a kollégiumi kórház orvosa szintén egy tanítvány, Veress Lajos (1850?–1908) városi alorvos, utóbb tiszti orvos lesz. 1877-ben Kolozsvárt szerez diplomát, majd egészségtan-tanári képesítést is. Ő már „csak” orvosként dolgozik, megkapja az évi 50 forintot a kórházi munkájáért, továbbá a teológiai és középiskolai órák díját. A VII. gimnazistáknak Fodor József *Egészségtan* könyve alapján adja elő a táplálkozással, lakással, foglalkozással, a test ápolásával, fertőző betegségekkel és véletlen veszedelmekkel kapcsolatos ismereteket.³³ Az ő idejében kezdődnek az őszi, tanév eleji egészségügyi vizsgálatok. 1891-től a szembetegeket (trachoma) szeptemberben és februárban is kiszűrik. 1900-tól a városi főorvos, dr. Scheitz Vilmos is részt vesz a szemvizsgálatokon. 1901-től az orvos az őszi szemlén az általános egészségi állapotot is vizsgálja, megállapítja, kiket kell testnevelésből, esetleg rajzból felmenteni. Az új épület rendelőjében az orvos naponta köteles fogadóórát tartani. Jelentkeznek is a diákok. Van tanév, hogy száznál több megvizsgált, kezelt betegről szól a jelentés. Ugyancsak az ő idejében, a 20. század első éveiben kezdődik a bennlakó tanulók rendszeres oltása és újraoltása. Veress súlyos betegsége miatt már 1906-ban kénytelen lemondani iskolai állásáról, egy évi fekvés után 1908 szeptemberében éri a halál. Ő volt a leghosszabb ideig, 18 éven át a kollégium orvosa. A tanári

31 Ferenczi Zoltán: *Az igazgató jelentése*. A kolozsvári városi nyilvános községi Polgári Fiúiskola tizedik értesítője. 1889–90. 18–22.

32 Értesítő 1889–1890. 42., 46–51.

33 Értesítő 1900–1901. 77.

kar és a diákság testületileg kivonult temetésére. „Az ifjúság barátja, nemes szívű kartárs költözött el benne” – állapította meg Gál Kelemen.³⁴

1906-ban a kollégium igazgatósága nem talált unitárius felekezetű orvost, aki az iskolai teendőket vállalja, így a református vallású, de az 1885-ben a kollégiumban érettségizett kisborosnyói Tompa János (1866–1922) városi tisztí orvosra esett a választás. Ő 1890-ben végezte a kolozsvári egyetemet, egészségtan-tanári diplomát is szerzett. Egy darabig a közegészségtani tanszék tanársegéde volt, majd Vajdahunyadon orvoskodott. 1895-ben választották kolozsvári tisztí orvosnak, 1911-ben tiszteletbeli főorvos lett. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvosi szakosztályában is tevékenykedett. Ő már az 1906-tól életbe lépő kollégiumi iskolaorvosi szabályzat szerint működött, alkalmazását az EKT három-évenként meghosszabbította. Rögtön alkalmazásakor feltűnt neki a kollégiumi kórház elhanyagolt állapota, s a lehetőségekhez képest javított azon (vízvezeték, új berendezés). Tevékenysége főleg az új épülethez kötődik, de mikor 1914-ben a világháború kitörésekor katonai kórház céljára lefoglalták a kollégiumépületet, kénytelen volt az elavult Tímár utcai szobákba utalni a súlyosabb betegeket. 1914-ben a felsőosztályosok és a teológusok külön kiképzést kaptak Konrádi Dániel mentőegyesületi főorvostól a sebesült katonák kórházi ápolására. Még az 1913/14-es tanévben Tompa létesítette a kollégium egészségügyi szertárát. Ebben 17 henger alakú üvegben elhelyezett szerv volt: agy, ép és gümőkóros tüdő, gégegümőkór, bélgümőkór, mirigygümőkór, ép és zsugorodott máj, ép és zsugorodott vese (Bright-kóros), lép, tízfuszos bélrészlet, vérhasas bélrészlet, ép szív, nagy ütőér elmeszesedés, gégediftéria, gégeében lévő bujakóros fekély. Továbbá 17 festett falitábla anatómiai ábrákkal, kóros jelenségekkel.³⁵ Tompa akkor nem sejtette, hogy a háborús események miatt évekig felfüggesztik az egészségtan-tanítást. Tompa betegsége miatt már 1921 tavaszától nem teljesíthette kötelezettségeit. Matusovszky András járási orvos helyettesítette. Koszorúmegváltásból a kollégiumban Tompa János emlékalapot hoztak létre.³⁶ Sírja a Házsongárdi temetőben.³⁷

A kollégiumi kórház Tompa orvosi szolgálata idején csendesen elhal, ki-megy használatból. Itt megemlítjük, hogy 1921 őszétől dr. Márkos György (1888–1961) unitárius vallású orvost alkalmazta az EKT egészségtan-tanárnak

34 Értésítő 1908–1909. 40.: Gyász hírek. *Dr. Veress Lajos*. Keresztény Magvető, 1908. 295.; Unitárius Közlöny, 1908. 189–190.

35 *Egészségtani szertár*. Értésítő 1913–1914. 114.

36 *Dr. Tompa János halála*. Ellenzék, 1922. febr. 2.; *Dr. Tompa János meghalt*. Ujság, 1922. febr. 2. Értésítő 1921–1922. 28.

37 A bekerített sírkert a Korbuly (Barcsay)-kripta mögött, közvetlenül a Lutheránus temető déli kerítésén felül található, fejkövén e felirat: „Itt nyugszik / Kis-Borosnyói / Dr. Tompa János / városi főorvos / 1866–1922”

és intézeti orvosnak. Kisebb megszakítással az 1948-as államosításig töltötte be ezt a tisztséget. Ő volt az első szakosodott gyermekorvosa az iskolának.³⁸

Érdekességként említjük, hogy 1891-től pár éven át dr. Adler Albert (1894-től Aczél Albert) „a fogfájásban szenvedőket ingyen kezelte”.

A betegápoló a kollégiumi kórházban 1878-tól Barabás Károly (1843–1919) volt. Rendszerint elismerő szavakat olvashatunk az értesítőkben munkásságáról. Tulajdonképpen túlélte a kórházat. Az 1918 utáni orvosi jelentéseket nem sikerült a levéltárban megtalálnunk, így nehéz évhez kötni a kórház bezárását. Már 1918 áprilisában felmerül a kórháztelek eladásának az ügye az EKT-ban. A Jogügyi Bizottság leszögezi, hogy csak akkor adható el a telek, ha más helyet jelölnek ki a kórház részére. Alkalmas épület lenne a Szamos utca 24. szám alatti háromszobás ház, de az egyelőre nem szabadítható fel, Márkos Albert tanár lakik benne.³⁹ Még 1918 novemberében Barabás kérésére bevezetik a villanyt. Feltételezhetően 1919-ben a kórház helyiségeit kiutalják Nagy József unitárius elemi iskolai tanítónak. A felszerelést pedig a padlásra viszik. Barabás halála után a feleségét bízzák meg a kórházi javak kezelésével. Ő aztán konfliktusba kerül Nagy tanítóval, aki 1922-ben 3 évi áldatlan helyzetet emleget.⁴⁰ Végül az egyház perli Barabásné és leányát, hogy távozzanak a lakásból. 1920-ban egy vállalkozó nyári mulatót szeretne a telken létesíteni tekepályával, zenepavilonnal. Ekkor állapítják meg, hogy az ingatlanban „egészségtelen, rendkívül nedves, rozoga lakások” vannak.⁴¹ Kis túlzással azt is állítják, hogy a kórházban már 5–6 éve nem feküdt gyermek. A kórház története 1918 táján ér véget.

Az épület utótörténetéhez tartozik, hogy a padlásról az 1925/26-os tanévben elviszik az orvosi felszerelést, s ami használható, azt a főépületben működő betegszobában helyezik el.⁴² 1927-ben a kórházi telket az egyház saját nyugdíjpénztárának engedi át. Az pedig az 1930-as évek elején egy kétemeletes bérházat építtet rája, melyet aztán a kommunizmus idején államosítanak. A „kórházépület” lebontásakor kerülhetett ki az a terméskő tábla, mely ma az egyik második emeleti teológiai helyiségben hányódik e felirattal:

UNITÁRIUS FŐTANODA
KÓRHÁZA
Alapította Kelemen Benjámin
1873-ban

38 Sírja a Kertek temetői parcellában Gálffy Zsigmond igazgató nyughelye mellett található, beton típusú öntvény e felirattal: „Dr. Márkos György / gyermekorvos / igazgató főorvos / 1888–1961 / Dr. Márkos Györgyné / szül. Bora Anna / 1894–1979. »Az igaznak emlékezete áldott«”

39 1918/67., 103., 443., 444. sz. az Egyházi Képviselőtanács jegyzőkönyvében

40 Jóságfelügyelőségi ügyek. Timár u. 8–9. sz. Nagy József beadványa 1922. május 6.

41 Uo. Jelentés 1920. ápr. 21-i dátummal.

42 Értesítő 1925–1926. 50.

ORBÁN ERIKA

A POZITÍV DEVIANCIÁRÓL ÁLTALÁBAN – ÉS NÉHÁNY PÉLDA TÜKRÉBEN

Hogy az alábbi tanulmányhoz az Olvasó kedvet kapjon, előljáróban következék egy történet. Nincs csattanója. A lényeg, hogy jelzi: valami folyamatban, átalakulóban van.

Kétségkívül élnek közöttünk olyanok, akiknek (nagy) hatása lehet/van a közösségekre. Ennek jelentőségét nem kérdőjelezhetjük meg. Néhány évvel ezelőtt egy fiatal pár egyházi házasság-megáldásban részesült. A szertartást végző pap – „reform-párti” lévén – e rendkívüli alkalomra némi változtatást eszközölt a liturgiában, amivel el is nyerte mind a házasulandók, mind az ünneplő gyülekezet tetszését. Az egyházi vezetőség viszont feddésben részesítette, és „visszatértette” a hatályos normákhoz (jelen esetben a pontosan meghatározott szertartásrendhez), megtiltva a további változtatásokat. És, bár az útmutatás hivatalosan megtörtént, „underground” módon, bizonyos körökben (pl. ifjúsági egyleteken, találkozókön) mégis, azóta is folyamatosan történnek próbálkozások a liturgia-normák „megsértésére”.

Amint a fenti példa is tükrözi, a „másság” szoros összefüggésben áll az ellenőrzéssel, szabályozással. Tudományosan szólva: nem beszélhetünk devianciáról – vagyis az általánostól való eltérésről – társadalmi (esetünkben egyházi) kontroll nélkül, amely egy referencia-csoport vagy -személy által felállított értékrend és normarendszer által valósul meg. Bár ezek sajátosan szociológiai fogalmak, tartalmuk, jelentésük átszövi életünk szinte minden területét. Gondoljunk csak arra, hány élethelyzetben mondjuk: „Ez nem normális!” – Óvodában, ha túl mozgékony a gyerek, iskolában, ha koraérett és túteljesít, falun, ha a gazda gyógynövényt termeszt, vagy sertés helyett struccot tart, vagy ha gondjaink vannak, és félelmetes gondolataink tette kelnek, netán szélsőséges vallásosságot gyakorlunk... Mégis, mi a normális? Mi a norma? Ki határozza meg, és mi szabályozza azt? És tulajdonképpen mit fed a „nem normális” megállapítás? Csak azt, hogy *más* – vagy azt is, hogy *rosszabb*? Esetleg *jobb*? És ha a „nem normális” cselekedetnek, személynek jó „kimenetele”, hatása van a közösségre nézve, meddig marad az „nem normális”? Miképp válhat elfogadottá? E kérdések mentén kutakodom, mert azt tapasztalom – a hagyomány folyamat- és biztonságérzetet keltő jellege mellett vagy ellenére –, e posztmodern világban egyre inkább kitágulnak a határok a teológiában s a lelkigondozásban (is), és a(z egyház-)társadalmi kontrollt kiteljesítő normák sokkal inkább „helyi (közösségi) specialitások” lesznek, mint amennyire eddig voltak.